

SINKRETIZAM I ENCIKLOPEDIZAM U SKALIĆEVU *EPISTEMONU*: SLUČAJ MEDICINE

MAJA HUDOLETNJAK GRGIĆ

Institut za filozofiju, Zagreb

UDK 19 Skalić

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 31. 1. 2007.

Prihvaćen: 16. 5. 2007.

Sažetak

U članku se analizira dio teksta spisa *Epistemon* u kojemu Skalić prikazuje medicinu. Ta se rasprava o medicini analizira s nekoliko aspekata. Pokušava se izložiti struktura Skalićeva prikaza medicine, utvrditi koji su njegovi neposredni i posredni izvori, dati objašnjenje za neke nejasnoće u pogledu načina izlaganja te istražiti izvore nekih osobitosti Skalićeva pristupa medicini, poput helenizma. Također, u članku se, usporedbom rasprave o medicini s raspravom o duši koja joj neposredno prethodi, želi uputiti na metodološke teškoće Skalićeva pristupa u cjelini. Te dvije rasprave čine dvije metodološki posve različito organizirane cjeline – one su primjerci za dva glavna Skalićeva pristupa u izlaganju, enciklopedizam i sinkretizam. Dvije tematski bliske i povezane cjeline ovdje su metodološki oštro razdvojene na način koji upućuje na probleme u Skalićevu metodološkom pristupu djelu kao cjelini.

Ključne riječi: Pavao Skalić, sinkretizam, enciklopedizam, medicina, filozofija prirode, Hipokrat, Galen, helenizam, Leonhart Fuchs, konkordizam

Skalićeva rasprava *Epistemon enciklopedije*¹ jest, posve općenito govoreći, dijalog u kojemu se iznosi pregled cjeline znanja. Takva karakterizacija spisa, koja se ograničava na njegovu formu i autorovu intenciju, ne otkriva

¹ Točnije *Encyclopaediae seu orbis disciplinarum, tam sacrarum, quam prophanarum Epistemon*, odnosno prva od petnaest rasprava izdanih 1559. u Bazelu, koje se kao zbirka također navode pod tim imenom. Spis je izdan i preveden na hrvatski: Pavao Skalić, *Epistemon*, priredila, uvod i komentare sastavila Mihaela Girardi-Karšulin, preveli Ivan Kapec i Neven Jovanović, Institut za filozofiju, Zagreb, 2004. Sva upućivanja u članku odnose se na to izdanje.

mного o onome što u samome spisu nalazimo. Ograničavam se ovdje na takav opis iz više razloga. Vrlo je teško dati preciznu i informativnu karakterizaciju toga djela. Za početak, takva bi karakterizacija zahtijevala opsežnu analizu koja bi trebala spis smjestiti u suvremeni intelektualni kontekst i što točnije utvrditi konkretne izvore na koje se Skalić oslanja.² Ovaj članak nije usmjeren na takvu analizu i ne usvaja takav cjeloviti pristup.

Sadržajno i tematski spis je vrlo raznolik i obuhvaća najširi raspon tema. U tom pogledu on teži tome da bude obuhvatan. S druge strane, spis ni metodološki nije ujednačen. Nije sasvim jasno kakav pristup Skalić usvaja u obradi tih tema i kakav odnos ima prema mjestu svake od njih u cjelini spisa. Kao što naslov sugerira, a velik dio teksta i potvrđuje, spis je zamišljen kao enciklopedija disciplina. U njemu Skalić doista prikazuje filozofiju, medicinu, aritmetiku, geometriju, astronomiju, gramatiku, povijest, dijalektiku itd. Stoga se čini da ga je Skalić zamislio kao globalni projekt, kojemu svaki njegov dio bitno pridonosi. Budući da su dijelovi od kojih se takva cjelina sastoji ponajprije znanosti i umijeća, oni su sami već sadržajno i metodološki zaokružene cjeline. Svaka od njih može cjelini znanja pridonijeti znanjima specifičnima za svoje područje, do kojih se, po pretpostavci, u drugim područjima ne može doći. Stoga je, uopćeno govoreći, enciklopedijski zamišljena cjelina po vrsti ona koja nastaje pribrajanjem.

Ipak, ne čini se da bi Skalić bio zadovoljan cjelinom znanja koja bi iz toga proizišla. Na mnogim mjestima i na različitim razinama (možemo reći globalno i lokalno) Skalić postupa na drukčiji način, intervenirajući tako reći u taj sustavni prikaz disciplina. Takve postupke, koji se doduše uglavnom ograničavaju na područje filozofije i teologije, možemo označiti kao sinkretističke. Oni se kreću od usuglašavanja mišljenja različitih filozofa u prikazu pojedine teme, preko opće sinkretističke obrade filozofije u kojoj se Platonova i Aristotelova filozofija povezuju s orfičkim i pitagorovskim učenjima, do teološke sinteze koja uključuje kabalistička učenja.

U ovom članku ograničit ću se na prikaz samo jednog dijela teksta, onoga u kojemu Skalić izlaže medicinu. Prije svega, želim dati analizu toga teksta. Pokušat ću, međutim, pokazati da upravo u ovom dijelu Skalićeva prikaza spomenuta metodološka neujednačenost ili neodlučnost dolaze naročito do izražaja.

² Velik dio toga posla obavila je Mihaela Girardi-Karšulin u komentaru izdanja navedenog u prethodnoj bilješci.

I.

Dio teksta Skalićeva djela *Epistemon* koji je posvećen medicini možemo pratiti od 162. strane, 15. retka do 182. strane, 21. retka. Taj je prikaz uočljivo manje problemski strukturiran nego primjerice rasprava koja mu prethodi. Prikaz je, mogli bismo reći, onakav kakav bismo očekivali. Razina općenitosti i usmjerenost na teoriju medicine, ponajprije na osnovne pojmove fiziologije i patologije, osigurava relativno cjelovit pregled u okviru spisa u kojemu se medicina prikazuje kao jedna među znanostima. Možemo zaključiti da Skalić izlaže medicinu na temelju nekoga medicinskog priručnika, s namjerom da iznese prikaz stanja u toj znanosti, onoga čime se ona bavi, njezina predmeta, te znanja koja su o tome predmetu prihvaćena.

Mogli bismo stoga reći da ništa u tom prikazu nije problematično, ponajprije kao rezultat toga što je, čini se, Skalićeva namjera da ovdje na neproblematičan način prikaže ono što je u medicini njegova doba općeprihvaćeno.

Ipak, to ne znači da je sve u tome prikazu samorazumljivo i jasno. Prva stvar koju bismo mogli u tom pogledu problematizirati jest mjesto takva prikaza u cjelini djela, a naročito njegova – prije svega metodološka, ali i sadržajna – povezanost s prethodnim dijelom teksta. Drugo, analiza samog teksta ukazat će na neke probleme u razumijevanju prezentacije i strukturiranja prikaza, kao i u pitanju određenja izvora na koje se Skalić oslanja. Precizno određenje Skalićevih izvora nije neposredan cilj. Zanimljivije je postaviti pitanje ima li u njegovu načinu prikaza neke namjere: želi li Skalić prikazati medicinu na temelju suvremenih medicinskih tekstova ili je možda hoće temeljiti na samim antičkim izvorima. Za očekivati je da će prikaz medicine koji Skalić piše polovicom 16. st. biti galenovski zasnovan. Prva polovica 16. st. u medicini obilježena je, između ostaloga, i pojavom prvoga cjelovitoga grčkog izdanja Galenovih djela (1525), čemu je prethodilo cjelovito izdanje njegovih djela na latinskome (1490) pa je stoga oživljavanje galenizma u ovom razdoblju obilježeno dostupnošću, ako ne uvijek i poznavanjem, njegovih izvornih djela.³ Trebamo li, dakle, Skalićevo često upućivanje na Galenova (i Hipokratova) djela razumjeti kao nastojanje da barem ostavi dojam kako svoj prikaz temelji na grčkim izvorima?

³ Tradicionalno shvaćanje, po kojem su pojava izvornih tekstova antičkih autora i pozivi na vraćanje grčkim izvorima obilježili prvu polovicu 16. st. kao vrijeme zamjene srednjovjekovne novom humanističkom medicinom, dovodi u pitanje V. Nutton, pokazujući da je taj proces bio znatno sporiji i složeniji nego što se mislilo. Usp. »Hellenism Postponed: Some Aspects of Renaissance Medicine, 1490–1530«, *Sudhoffs Archiv*, 81 (1997), str. 158–170.

U nastavku članka pokušat ću prikazati Skalićev tekst u kojemu se izlaže medicina prvenstveno imajući na umu spomenuta pitanja. Najprije razmatram strukturu toga prikaza i Skalićev način prikaza ove materije, upućujem na neke nelogičnosti u slijedu tog prikaza te analiziram neke momente koji upućuju na to da Skalić medicinu želi prikazati na temelju antičkih izvora. Nakon toga razmatram povezanost (ili bolje: nedostatak povezanosti) ovoga dijela Skalićeva *Epistemon*a s prethodnim.

U tekstu Skalić često upućuje na pojedina Hipokratova i Galenova djela. Koji put uz naslov navodi i knjigu djela o kojemu je riječ; ipak, u pravilu nije riječ o direktnim citatima. Tekst koji prati upućivanje na spis koji put je samo sadržajno povezan s navedenim spisom, koji put Skalićev tekst prati slijed izlaganja u djelu koje spominje, a koji put i doslovno prenosi riječi koje možemo naći na navedenom mjestu. Stoga, ako bismo Skalića uzimali doslovno i prihvaćali dojam koji njegov prikaz ostavlja, zaključili bismo da želi prikazati medicinu na temelju grčkih izvora. No Skalića ipak ne treba uzimati sasvim doslovno i s povjerenjem.

Skalićev slijed iznošenja ne pokazuje uvijek jasnu logiku izlaganja i sastoji se od više manjih cjelina koje obrađuju pojedine teme. Ipak, moguće je uočiti da izlaganje na pojedinim mjestima slijedi neke prihvaćene podjele pa je u tim slučajevima to očit kriterij prikaza. No u drugim slučajevima takav kriterij izostaje. S obzirom na prisutnost ili odsutnost takva kriterija, a i s obzirom na neke druge značajke, prikaz medicine možemo podijeliti na dvije veće cjeline, a na početku svake nalazimo (u osnovi istu) podjelu medicine.

Cijeli prikaz započinje Teofilovom podjelom medicine. Taj dio teksta Skalić prenosi iz Policijana, što sam i navodi.⁴ Podjela u potpunosti odgovara onoj koju možemo naći kod Teofila, primjerice u njegovu komentaru Hipokratovih *Aforizama*.⁵ Nakon uvodnog prikaza podjele medicine započinje prva veća cjelina (164.9–170.1), za koju su karakteristične dvije stvari: prvo, da se ne nastavlja na smislen način na prethodno iznesenu podjelu (iako ona pruža prihvatljiv plan za izlaganje i iako će se Skalić na nju kasnije vratiti); i drugo, da se ta prva cjelina oslanja uglavnom na Hipokrata.

⁴ M. Girardi-Karšulin je usporedbom s Policijanovim *Panepistemonom* ustanovila da je tekst od 163.17 do 165.6 prenesen iz tog spisa uz minimalna odstupanja; usp. *Epistemon*, str. 340.

⁵ Usp. Teofil, *Commentarii in Hippocratis aphorismos* 2.246.25–2.247.12 (u F. R. Dietz (ur.), *Scholia in Hippocratem et Galenum*, sv. 2, Königsberg, 1834, pretisak Amsterdam, 1966).

Skalić spominje Hipokrata tek nakon dvadesetak redaka izlaganja ne upućujući na spis, no taj prvi dio teksta (164.9–32) sadržajno se oslanja na spis *De vetere medicina*. Dvije Skalićeve početne tvrdnje čini se da su preuzete iz tog spisa: »Naime, spoznati nešto jasno i pouzdano o prirodi ne može se toliko ni na jednom području znanosti kao u liječničkom umijeću«. ⁶ I u nastavku: »Dakako, nužno je i da svaki liječnik zna o prirodi i da se prihvaća svakog truda da bi to spoznao, ako samo želi biti koristan u onome u čemu liječnici trebaju biti korisni«. ⁷

Shvatimo li prethodno iznesenu Teofilovu podjelu medicine (koju, usput rečeno, iznosi Filomuz) kao uvod u prikaz medicine, sam prikaz započinje tim dvjema tvrdnjama (sada iz usta Epistemonu). To pak znači da Skalićev prikaz medicine započinje upućivanjem na odnos medicine i prirodne filozofije. S obzirom na blisku povezanost medicine i prirodne filozofije koja karakterizira racionalnu medicinu od vremena njezina nastanka u 5. st. pr. Kr., mogli bismo reći da je to opće mjesto od kojega je sasvim prirodno započeti raspravu o medicini. No daleko od toga da je riječ o povezanosti koja je neproblematična i o kojoj postoji neki općeprihvaćeni stav. Utjecaj medicine na prirodnu filozofiju, a iz ovih bismo Skalićevih tvrdnji mogli zaključiti da on takvu vrstu utjecaja zastupa ⁸ ili barem konstatira kao činjenicu, svoj je vrhunac doživio u 12. i 13. st. ⁹ No već u to vrijeme dolazi

⁶ Usp. *De vetere medicina* 20, 146.9–11 Jouanna: »I smatram da se o prirodi ništa jasno ne može znati iz nekog drugog izvora osim iz liječničkog umijeća«.

⁷ Usp. *De vetere medicina* 20, 146.15–17 Jouanna: »Jer mislim da je nužno da liječnik barem to zna o prirodi, i da se snažno trudi oko toga da zna, ako uistinu želi činiti išta od onoga što treba...« Skalić ovom rečenicom zapravo tvrdi upravo suprotno od onoga što autor *De vetere medicina* želi ovdje reći. Prema Skalićevoj tvrdnji liječnik nužno mora posjedovati znanje o prirodi da bi mogao biti dobar u svom poslu, što je tvrdnja kojoj se autor *De vetere medicina* na početku poglavlja suprotstavlja. Rečenicom koju Skalić parafrazira autor *De vetere medicina* kvalificira i specificira znanje o prirodi koje liječnik mora imati – to je specifično medicinsko znanje, a ne znanje iz prirodne filozofije. Skalićevo nerazumijevanje ovog teksta ovdje, ali i kasnije, te njegov zbrkan prikaz koji nije u skladu s argumentom u izvornom tekstu upućuje na to da on ne izlaže na temelju samog teksta *De vetere medicina*.

⁸ Ova formulacija prema kojoj netko zastupa neki stav o međusobnu utjecaju medicine i prirodne filozofije može se činiti neobičnom, no ona je opravdana primjerice u kontekstu spisa na koji se, makar neizravno, Skalić ovdje oslanja, naime *De vetere medicina*. U tom su spisu suprotstavljena dva stava o međusobnom utjecaju medicine i prirodne filozofije: jedan, prema kojemu je prirodna filozofija temeljna a medicina iz nje izvedena i drugi, prema kojemu je medicina temeljna a prirodna filozofija izvedena. No iz načina na koji navodi ove tvrdnje jasno je da Skalić nije svjestan te antičke polemike.

⁹ Usp. D. Jacquart, »Medical Scholasticism«, u: M. D. Grmek (ur.), *Western Medical Thought from Antiquity to the Middle Ages*, Cambridge/London, 1998, 197–240, na str. 238.

do određene polarizacije i naglašavanja razlike između prirodne filozofije i medicine.¹⁰ To, naravno, ne znači da u stoljećima koja slijede medicina i prirodna filozofija neće biti institucionalno, tekstualno i tematski u stalnom dodiru, nego znači samo to da njihov odnos nije nužno samorazumljiv i utvrđen.¹¹ U svakom slučaju, tradicija institucionalnog i teorijskog povezivanja filozofije i medicine koja se održala kroz srednji vijek do renesanse, u 16. st. uzdržana je u toj mjeri da se može reći da je došla do svojega kraja.¹²

Budući, dakle, da u vrijeme kada Skalić piše nije samorazumljiv odnos povezanosti medicine i prirodne filozofije, a da on, s druge strane, ne definira jasno svoj stav, nego iznosi iz konteksta istrgnute Hipokratove tvrdnje, postavlja se pitanje koji je smisao tih tvrdnji na početku prikaza medicine.

Omeđivši, tako reći, te dvije tvrdnje upućivanjem na prethodnu Filomuzovu uvodnu riječ («Tražiš posve opravdanu stvar« i «Stoga me ispravno pozivaš k tome»), Skalić očito te tvrdnje povezuje s nečim što je tamo već rečeno, a to mogu biti jedino ove Filomuzove riječi: »Samo liječničko umijeće je [...] kao neki gojenac prirodne filozofije.« Time je tekstualno neki slijed uspostavljen, no još uvijek je otvoreno pitanje što se takvim, inače sasvim izoliranim, problematiziranjem odnosa medicine i prirodne filozofije želi postići.

Budući da je spomenuta Filomuzova rečenica ujedno ona kojom se prelazi s prethodne teme na prikaz medicine, posve je opravdano u tim riječima tražiti poveznicu između prethodne rasprave i rasprave o medicini. To je naročito opravdano s obzirom na temu prethodne rasprave, jer medicini neposredno prethodi rasprava o duši. U tom slučaju Skalićevo uvođenje ove teme imalo bi ovaj smisao: medicinu i teoriju o duši povezuje to što obje pripadaju filozofiji prirode i na njoj se zasnivaju. Time bi izlaganje o medi-

¹⁰ Usp. J. J. Bylebyl, »The Medical Meaning of *Physica*«, *Osiris*, 6 (1990), str. 16–41.

¹¹ Institucionalna povezanost određena je sveučilišnim kurikulumom. On je, ponajprije na talijanskim sveučilištima, bio definiran trima sastavnicama u utvrđenom slijedu: logika – prirodna filozofija – medicina. Ova koncepcija medicinskog obrazovanja, prema kojoj je filozofija nužan prethodni stupanj za napredniji obrazovni stupanj u kojem se poučava medicina, još je uvijek široko prisutna u 16. st. No to je prije svega karakteristika sveučilišnog obrazovanja u Italiji, dok u drugim sredinama filozofska osnova medicinskog obrazovanja nije toliko naglašena. O tome vidi C. B. Schmitt, »Aristotle among the Physicians« u A. Wear, R. K. French i I. M. Lonie (ur.), *The Medical Renaissance of the Sixteenth Century*, Cambridge, 1985, str. 1–15.

¹² Usp. P. O. Kristeller, »Philosophy and Medicine in Medieval and Renaissance Italy«, u: S. F. Spicker (ur.), *Organism, Medicine, and Metaphysics: Essays in Honor of Hans Jonas On His 75th Birthday*, Dordrecht/Boston, 1978, str. 29–37.

cini bilo povezano s prethodnim izlaganjem, te bi bila stvorena osnova za inkorporiranje medicine u širi sklop cjeline znanja.

O ovoj pretpostavci odmah možemo reći sljedeće: ovakvo povezivanje ili uopće nije Skalićeva namjera ili je on u provedbi te namjere posve neuspješan. Da je doista htio uputiti na povezanost, mogao je to učiniti pozivanjem na stavove filozofa i liječnika na koje se oslanja u raspravi o duši. Tako bi jasno povezivanje bilo postignuto primjerice upućivanjem na Aristotela i njegov stav o odnosu prirodnog filozofa i liječnika iz *De sensu*.¹³ Ili je, nadovezujući se na prethodnu raspravu, mogao uputiti na *Timeja*, kao spis koji objedinjuje obje teme. A mogao je posegnuti i za mnogim mjestima iz hipokratskog ili, naročito, Galenova korpusa, jer na obojicu se poziva u raspravi o duši. Galen je, uostalom, napisao čitavu raspravu o tome da je najbolji liječnik ujedno filozof.¹⁴

No ako promotrimo prikaz medicine u cjelini, uočiti ćemo da Skalić nigdje ne pribjegava takvu povezivanju dviju rasprava. U čitavom dijelu teksta u kojem izlaže medicinu ne spominje ni Platona ni Aristotela, poziva se isključivo na Hipokrata i Galena, te na neproblematičan način jednostavno želi izložiti znanost medicine. Stoga ni njegove uvodne tvrdnje o povezanosti medicine i prirodne filozofije ne treba razumjeti kao nastojanje da se prikaz medicine poveže s prethodnom raspravom. Skalić vjerojatno to i ne spominje s nekim posebnim razlogom; tema je uvedena jednostavno stoga što je uvodni odlomak preuzet iz Policijana. Drugo je pitanje zašto je Skalić Policijanovu opasku o medicini kao »gojencu prirodne filozofije« dalje razradio na način na koji je to učinio. No dojam je kako je htio svakako ovu temu povezati s Hipokratom. Pomalo je ironično da se, povezujući filozofiju prirode i medicinu, oslonio na stavove iz *De vetere medicina*, spisa koji se na samom početku stvaranja racionalne medicine i njezina oslanjanja na filozofiju (u 5. st. pr. Kr.) oštro suprotstavio takvu povezivanju.

Skalić, međutim, u ovom kontekstu ustraje u svom oslanjanju na *De vetere medicina*, što je vidljivo i iz nastavka izlaganja.¹⁵ Naime, u nastavku

¹³ Usp. *De sensu* 1 436^a17–^b1: »Prirodnoznanstvenik treba promatrati i prve principe zdravlja i bolesti, jer ni zdravlje ni bolest ne mogu se pojaviti kod stvari koje su lišene života. Stoga za većinu istraživača prirode možemo kazati da na koncu dopijevaju do medicinskih pitanja, dok za one liječnike koji se svojim umijećem bave na filozofskiji način možemo kazati da polaze od prirodnoznanstvenih pitanja.«

¹⁴ Usp. *Quod optimus medicus sit quoque philosophus*.

¹⁵ Rečenica koja slijedi (»Liječnik prvo mora brzo i temeljito razumjeti [...] niti se može ispravno time služiti«, 165.18–21), iako to nije sasvim očito, također se oslanja na tekst

prelazi na tematiku koja u *De vetere medicina* čini sadržaj poglavlja 22: »Zatim, liječnik mora imati znanje o trpnjama: koje čovjek ima na temelju sposobnosti i mogućnosti, a koje na temelju svojih oblika« (165.21–23).¹⁶ Uvođenje ove rasprave o oblicima na ovome mjestu čini se izvan svakog konteksta i ako je Skalić ovdje spominje kao razradu tvrdnje da liječnik mora posjedovati znanja o prirodi, onda on pogrešno tumači utemeljenost medicine u prirodnoj filozofiji. Također, njegov prikaz pogrešno sugerira da se tvrdnje u nastavku odnose i na oblike i na moći, iako se ta rasprava (i u *De vetere medicina* i u samom Skalićevu prikazu) odnosi samo na oblike, točnije na to kako organi s obzirom na svoju strukturu i oblik reagiraju u dodiru s tekućinom i zrakom.

Stoga bismo iz ovoga početnog odlomka mogli zaključiti da se Skalić u prikazu oslanja na spis *De vetere medicina*, da vjerojatno taj spis nema pred sobom (odnosno da ne piše na temelju uvida u sam tekst), ali da želi temu prezentirati na temelju Hipokratovih stavova.

I nastavak je prikaza »hipokratski«, a sljedeći odlomak u kojemu se Skalić izrijekom poziva na Hipokrata, ne navodeći ni ovaj put djelo, jest odlomak koji govori o zametku. Taj se prikaz zasniva na teoriji o razvoju zametka koju nalazimo u hipokratskom spisu *De natura pueri*. I u ovom slučaju možemo zaključiti da Skalić ne piše na temelju uvida u sam tekst. Ovdje čak možemo biti i u dvojbi je li spis *De natura pueri* uopće Skalićev izvor makar i u nekom posrednom obliku, no nema sumnje da je sama teorija koja se izlaže u osnovi ona iz tog spisa. Nejasna povezanost Skalićeva prikaza s izvornom teorijom može biti i rezultat toga što je u *De natura pueri* ta teorija razrađena vrlo detaljno i pažljivo, povezana je jasnim argumentom te stalnim pozivanjem na promatranje i opažene slučajeve koji potvrđuju autorove teze. Takvu je vrstu teksta teško prenijeti na sažet način, a Skalić, naravno, ne ulazi u detalje, nego prikazuje »enciklopedijski« (iako je sasvim nejasno po kojem redu i logici, budući da ova tema iz embriologije slijedi nakon nekoliko sasvim općenitih primjedbi o liječničkom postupanju

De vetere medicina i sažima raspravu iz poglavlja 20, u kojoj autor pokazuje kakvo je točno znanje liječniku potrebno. Time ujedno dokazuje svoju prethodnu tvrdnju da je medicina temeljna znanost i pretpostavka znanja o prirodi, a ne obratno, da se temelji na prethodno usvojenoj prirodnoj filozofiji. Tako je u *De vetere medicina* čitav argument jasno povezan, dok u Skalića ne nalazimo vezu između ove rečenice i prethodnih tvrdnji.

¹⁶ Usp. »Mislim da treba znati i to koja stanja (*pathēmata*) čovjeku nastaju od moći (*dunameis*) a koja od oblika« (ili »struktura«, kako se koji put prevodi *skhemata*), *De vetere medicina* 22, 149.1–3 Jouanna.

u kirurgiji, kauterizaciji, primjeni sisaljki, venesekciji itd.). Skalićev prikaz stoga ne slijedi cijeli izvod iz *De natura pueri*, nego se sastoji od nekih izdvojenih važnijih tvrdnji iz početnih poglavlja toga spisa. No to izdvajanje najvažnijeg vjerojatno nije nastalo na temelju samog teksta *De natura pueri*, nego je preneseno iz nekoga sekundarnog izvora.

Time dolazimo do mjesta u Skalićevu tekstu gdje bismo možda trebali povući crtu između spomenute dvije glavne cjeline (168.8). Skalić sam ne dijeli tekst u dva dijela, a ono što u tekstu možda na ovom mjestu upućuje na novu cjelinu jest Filomuzova najava da sada slijedi rasprava o fiziologiji i fizici. No za čitatelja će razlika između dviju cjelina teksta biti uočljiva po dvama kriterijima. Jedan se sastoji u načinu prezentacije materijala, pri čemu je drugi dio sustavniji i slijedi određene prepoznatljive podjele. Drugi je kriterij u tome što se prvi dio teksta oslanja samo na Hipokrata, a drugi gotovo isključivo na Galena. Po obama kriterijima razdjelnica pada negdje u dijelu teksta od 168.8 do 170.2. S jedne strane, u dijelu toga teksta i dalje se upućuje na Hipokrata, završno s 168.20, gdje se odmah uvodi Galen.¹⁷ S druge strane, mogli bismo reći da odavde počinje relativno sustavno izlaganje medicine. Skalić je mogao početi s ovog mjesta; smisao prethodnog izlaganja, koje se oslanja na Hipokrata, nije sasvim jasan.

Tema ovoga prijelaznog odlomka jest »medicina kao umijeće«. Kao Hipokratovu definiciju medicine Skalić navodi onu iz *De flatibus* I: »Hipokrat je medicinu u knjizi *O disanjima* definirao kao pridavanje i oduzimanje« (169.21–23).¹⁸ To nije jedina definicija medicine koju nalazimo u hipokratskim spisima, no ona u sažetom obliku formulira ono što bismo mogli nazvati prihvaćenim hipokratskim shvaćanjem. Ona je utemeljena u dijetetskom shvaćanju medicine i/ili na ideji da se zdravlje sastoji u harmoniji tjelesnih sastojaka. Stoga takva definicija pretpostavlja ili shvaćanje zdravlja kao uravnoteženog i pravilnog unosa hrane i pića, pri čemu su glad i prejedanje uzroci bolesti (to je kontekst u kojemu se ta definicija uvodi u *De flatibus*), ili humoralnu fiziologiju i patologiju, prema kojoj zdravlje i bolest počivaju na skladnoj odnosno poremećenj mješavini tjelesnih sastojaka.¹⁹

¹⁷ I kasnije povremeno Skalić upućuje na neke Hipokratove spise, ali posve u galenovskom kontekstu.

¹⁸ Usp. »Jer medicina je oduzimanje i dodavanje, oduzimanje onoga čega je suviše, dodavanje onoga čega nedostaje«, *De flatibus* 1, 104.11–105.2 Jouanna.

¹⁹ Sam spis *De flatibus* u ovaj se kontekst ne uklapa, jer je primarna intencija autora da dokaže monističku hipotezu, prema kojoj je zrak jedini patološki odgovoran kauzalni faktor.

Svoju »slavu« ova definicija iz *De flatibus* duguje ponajprije tome što ju je Galen višekratno citirao.²⁰ Galenu je definicija važna prvenstveno u kontekstu humoralne fiziopatologije, dakle drukčijem od onoga konteksta iz kojeg je uzima. Skaliću pak ni jedan ni drugi kontekst ne igra važnu ulogu na ovom mjestu, on definiciju preuzima bez upućivanja na kontekst. No kao potvrdu Hipokratove definicije navodi mjesto iz Galenova *De methodo medendi* (XI.12). I to je mjesto na kojemu Skalić tako reći napušta Hipokrata i prelazi na Galena.

II.

Naime, u nastavku ove rasprave o medicini kao umijeću odmah će se izričito pozvati na Galena. Nakon hipokratsko-galenovske definicije medicine slijedi smještanje medicine unutar prihvaćene klasifikacije umijeća, a relevantna klasifikacija ovdje je ona Galenova iz spisa *De constitutione artis medicae ad Patrophilum*.²¹ I površno spominjanje triju medicinskih škola (empirističke, racionalističke i metodičke) koje slijedi svoj izvor ima u Galenu (iako ga Skalić tu ne spominje), jer to su škole iz njegova vremena o kojima je Galen opširno pisao.²²

Na ovome mjestu u tekstu Skalić ponovno iznosi podjelu medicine kojom je Filomuz otvorio izlaganje o medicini. Uvođenje te podjele na ovome mjestu, u okviru rasprave o medicini kao umijeću, nije nelogično. Skalić je prvo definirao medicinu, odredio je kojoj vrsti umijeća ona pripada, spomenuo glavne medicinske škole i sada prelazi na dijelove liječničkog umijeća. Da je prikaz počeo od toga mjesta, činio bi jednu zaokruženu cjelinu s jasnim redosljedom izlaganja. Ono što je nelogično jest umetanje između dva iznošenja podjele medicine onoga dijela rasprave o kojemu smo dosad raspravljali. Ta umetnuta razmatranja razbijaju logičan slijed, jer ne razrađuju dijelove medicine, niti su u vezi s Teofilovom podjelom, a i sama su prilično nepovezana. Jedino što ih povezuje jest hipokratski izvor. Moguće je da je Skalić, humanističkom gestom u duhu svoga vremena, htio uputiti na to da umijeće medicine započinje s Hipokratom, na njemu se temelji i u njemu ima svoj izvorni grčki oblik te je to stoga mjesto od kojega valja započeti

²⁰ Usp. J. Jouanna, *Hippocrate VI: Des vents, De l'art*, Paris, 1988, str. 132.

²¹ Usp. *De constitutione artis medicae ad Patrophilum*, 1, 228.6 Kühn: »Umijeće se dijeli na motrilačko, djelatno i tvorno, a četvrto je ono koje pribavlja već stečeno.«

²² Usp. *De sectis ingredientibus*.

izlaganje. Možda je htio započeti od općenitijih razmatranja, koja trebaju prethoditi analizi pojedinih dijelova medicine, smještajući je u širi kontekst. Ili, što je najvjerojatnije, Skalić ovdje ne prelazi zapravo s Hipokrata na Galena, nego s jednog suvremenog medicinskog priručnika na drugi.

Skalić sada započinje novu cjelinu ponovnim iznošenjem podjele medicine. To je u osnovi ista podjela kao i ona s početka, iako ne i u detaljima. Činjenica da je sada podjela sažetije i ponešto drukčije iznesena možda je samo rezultat nastojanja da se izbjegnuna nepotrebna ponavljanja podsjećanjem na osnovne dijelove. No možda Skalić ponovljenu podjelu iznosi s nekim razlogom, možda dvije podjele ne razumije kao u potpunosti jednake (primjerice u pogledu njihova izvora), te možda forma ove druge usmjeruje način njegove prezentacije u nastavku. Skalić oko toga pitanja nije nimalo jasan te možemo samo spekulirati o tome što je u pozadini takva razlikovanja, ako je ono ovdje pretpostavljeno. Nekoliko stvari možemo istaknuti kao potencijalno indikativne u pogledu prve podjele. Prvo, nju iznosi Filomuz. Filomuz je u dijalogu onaj sugovornik koji prima znanja, no pristupa razgovoru kao informirani slušatelj koji je proučio mnoga djela. Sam kaže da je »iskušao i Hipokratova i Galenova načela« (51.14–15), a to treba razumjeti u smislu tvrdnje da poznaje suvremenu medicinsku literaturu; Filomuz zacijelo nije poznavatelj Hipokratovih i Galenovih djela. Stoga on podjelu i iznosi navodeći iz Policijana, jer to je izvor iz kojega je on poznaje. Drugo, podjela kako je sam Policijan iznosi jest Teofilova. Teofil je bizantski medicinski autor vjerojatno iz 7. st.,²³ a njegova djela koja su nam poznata pokazuju da je riječ o autoru koji se oslanja na antičku tradiciju, ponajprije u formi aleksandrijskog galenizma. Na značajnu recepciju Teofilovih djela u srednjem vijeku i renesansi vjerojatno je utjecala činjenica da je od samih početaka formaliziranja medicinskog obrazovanja Teofil bio uključen među nekoliko djela na temelju kojih se poučavala medicina. Prva takva grupa osnovnih tekstova, na što će se kasnije upućivati izrazom *articella*, formirana je u 12. st. u medicinskoj školi iz Salerna, potaknuta prijevodima s arapskog Konstantina Afričkog te je postala nezaobilazni dio sveučilišnog medicinskog obrazovanja od 13. st. i održala se u različitim oblicima sve do renesanse, pa je još u 16. st. tiskana u brojnim izdanjima. Zbirka djela koja su činila tu prvu *articellu* i jezgru koja se nije mijenjala tijekom kasnijih proširenja sastojala se od spisa *Isagoge* Johannitiusa (što je latinska verzija

²³ O tome vidi O. Temkin, »Byzantinische Medizin: Tradition und Empirik«, u: H. Flashar (ur.), *Antike Medizin*, Darmstadt, 1971, 435–468, na str. 458.

imena Hunayn ibn Ishaq), Hipokratovih *Aforizama* i *Prognostikona*, Filaretova *De pulsibus* te Teofilova spisa *De urinis*.²⁴

Ako, dakle, uopće nešto smijemo zaključivati na temelju Skalićeva načina prezentacije, onda bismo kao značajke Filomuzove podjele mogli istaknuti da je ona preuzeta iz kasnijeg izvora (Policijana) te da, kao Teofilova podjela, pripada latinskoj tradiciji, naime tradiciji latinskih medicinskih tekstova grčkog i arapskog podrijetla koji su stoljećima bili temelj medicinskog obrazovanja i predstavljali kanoniziranu verziju korpusa medicinskih znanja.

Možemo li nešto zaključiti o drugoj verziji podjele koju iznosi Epistemon? Zapravo, vrlo teško. U odnosu na Teofilovu podjelu Epistemon ovdje preskače prvu diferenciju *theôrêtikê/praktikê*, koja je tamo osnova za daljnju podjelu, te odmah prelazi na glavne dijelove medicine, *phusiologikê, hugieinë, aitiologikê, semeiôtikê* i *therapeutikê*, s daljnjom podjelom samo ove posljednje na *daitêtikê, pharmakeutikê* i *kheirourgikê*. Sasvim je moguće da je ova podjela podsjećanje na prethodnu isticanjem najvažnijih dijelova. Ono što, s obzirom na tekst u cjelini, ipak čini uočljivu razliku između dviju podjela jest to što prva podjela nije uvedena kao temelj za daljnju raspravu, koja sadržajno uopće nije povezana s njom, a u ovom drugom slučaju ona to jest. Tekst koji slijedi sada je sadržajno povezan s iznesenom podjelom, te ona u ovom slučaju predstavlja logičan uvod u prikaz medicine. Taj je pak prikaz u potpunosti galenovski zasnovan, ne samo doktrinarno nego je i potkrijepljen čestim upućivanjima na mjesta iz Galenovih spisa. Stoga ako na temelju toga prikaza nešto možemo zaključiti o podjeli koja joj stoji u osnovi, onda je moguće da Epistemon ovu podjelu prikazuje kao u osnovi Galenovu.

Čak i ako su iznesene pretpostavke o promišljeno uvedenoj razlici između dva navođenja podjele medicine neutemeljene, činjenica je da Skalićev prikaz medicine u cjelini ima ovu strukturu. Dvije glavne, međusobno nepovezane cjeline, uvode se u osnovi istom podjelom medicine. Nakon prve, koja je identificirana kao Teofilova, slijedi duži tekst koji ne razrađuje tu podjelu, nego iznosi prikaz medicine prema Hipokratu. Nakon druge, čiji se izvor ne imenuje, nalazimo prikaz medicine koji slijedi iznesenu podjelu,

²⁴ N. G. Siraisi, *Medieval and Early Renaissance Medicine*, Chicago/London, 1990, str. 58; Jacquart, »Medical Scholasticism«; R. French, *Medicine Before Science: The Rational and Learned Doctor from the Middle Ages to the Enlightenment*, Cambridge, 2003, str. 72–74.

a u cijelosti se osniva na Galenu. Stoga možemo steći dojam da Skalić ovdje nastupa kao neki predstavnik medicinskih helenista. Helenizmom u medicini naziva se pokret čiji predstavnici odbacuju latinsku i arapsku medicinsku tradiciju kao posredničku i neizravnu, takvu koja je preuzela grčku medicinu i preradila je na neautentičan način i koji se, nasuprot tome, nastoje vratiti pročišćenom i autentičnom grčkom znanju. Helenizam se razvio u kasnom 15. i ranom 16. st., a njegov najpoznatiji rani zagovornik bio je profesor grčkog i medicine sa Sveučilišta u Ferrari Niccolo Leoniceo (1428–1524), koji je dao zamah pokretu svojim napadom na Avicennu i Plinija. Za razliku od humanista u drugim područjima, helenisti u medicini nemaju interesa za rimske autore, a latinski jezik za njih je jezik prenošenja grčkih tekstova i jezik komentara.²⁵ Helenisti žele povratak na grčko medicinsko znanje.

Skalić zacijelo ne zastupa neku poziciju u medicini. No kada prikazuje medicinu, moguće je da je pod utjecajem neke od suvremenih medicinskih pozicija ili je pak moguće da se helenistički utemeljen prikaz medicine uklapa u njegov globalni projekt. Njegovo ograničavanje na Hipokrata i Galena koje se provodi oslanjanjem na izvorne tekstove, uz primjetno izostavljanje arapskih autoriteta i njihovih u to vrijeme još uvijek iznimno utjecajnih spisa, poput Avicennina *Canona*, moguće je tumačiti kao utjecaj helenizma. Ako je tako, onda je primjereno pitati: što je u Skalića, nemedicinskog autora, izvor takva medicinskog helenizma?

Odgovor možemo pokušati naći analizom drugoga dijela teksta. Kao što je spomenuto, taj se dio teksta oslanja na Galena, uz često upućivanje na pojedina Galenova djela. Sudeći samo po spomenutim naslovima, Skalić je konsultirao barem pet Galenovih djela, no najveći dio teksta sadržajno se oslanja na dva: *De elementis ex Hippocrate* i *De methodo medendi*. Doktrinarno, Skalićev prikaz podudara se s Galenom, a upućivanja na pojedina mjesta u pravilu su pouzdana. No s ozbirom na snažan utjecaj galenizma kroz stoljeća koji je kroz aleksandrijsku, bizantsku i latinsku tradiciju oblikovao gotovo cjelokupnu medicinsku literaturu, bio prisutan kroz prijevode na latinski, komentiran i citiran, a nakon tiskanja grčkog izdanja i izvorno široko dostupan, praktički je nemoguće analizom Skalićeva teksta i usporodbom s izvornicima izvesti ikakav zaključak o tome oslanja li se taj tekst na direktan uvid u Galenova djela. Stoga ću se usredotočiti na strukturu toga prikaza kao cjeline.

²⁵ Usp. R. K. French, »Berengario da Carpi and the Use of Commentary in Anatomical Teaching«, u: A. Wear, R. K. French i I. M. Lonie (ur.), *The Medical Renaissance of the Sixteenth Century*, 42–74, na str. 66–67.

Sadržaj te druge cjeline teksta jest sljedeći: podjela medicine, elementi, kvalitete, tjelesne tekućine, dijelovi, sposobnosti, djelovanja, ne-prirodne stvari, uzroci, definicija bolesti, simptomi, vrste groznica, vrste kriza, ispitivanje izlučevina. Presentacija materijala ovdje je sustavna i jasno je da Skalić sada izlaže po nekome redu. No koja je točno podjela u osnovi ovoga prikaza? Prikaz je moguće razumjeti kao razradu podjele medicine istaknute na početku. Redoslijed izlaganja prema glavnim cjelinama prati glavne dijelove medicine: od stvari koje se tiču tjelesnog ustrojstva (fiziologije), preko onoga što pripada higijeni, odnosno stvari koje svojim utjecajem na tjelesne sastojke mogu uzrokovati bolesti, do rasprave o samim uzrocima bolesti (aitiologije) te na koncu simptoma i onoga što pripada u *semeiôtikê*.

No pravi kriterij izlaganja Skalić je nagovijestio u odlomku koji slijedi odmah nakon iznesene podjele: »Ovi dijelovi u svemu mogu prikladno biti podijeljeni na tri dijela. Naime, prvi je red onih stvari od kojih je sastavljeno i ustrojeno ljudsko tijelo. Drugi je red onih stvari koje njeguju tijelo kako bi ostalo zdravo. Treći je red onih stvari koje ozljeđuju i upropaštavaju ljudsko tijelo« (171.13–17). Skalić je izlaganje organizirao prema podjeli na prirodne stvari, ne-prirodne stvari i stvari mimo prirode. Tri osnovne cjeline teksta doslovno su tako i »naslovljene«, odnosno tim izrazima uvedene. Podjela na prirodne, ne-prirodne i stvari mimo prirode uobičajena je u medicinskoj literaturi, a izvore za takvu podjelu valja tražiti u Galenovim učenjima. No sama je podjela formulirana kasnije. Stoga ako želimo utvrditi koji su izvori za Skalićev prikaz, korisno je analizirati na koji se način on služi tom podjelom.

Nekoliko važnih rasprava posljednjih desetljeća posvećeno je istraživanju galenovskog podrijetla te podjele, točnije pitanju je li koncept ne-prirodnih stvari prisutan već u Galenovim spisima u onome obliku u kojemu se pojavljuje unutar klasifikacije na prirodne, ne-prirodne i stvari mimo prirode.²⁶ Pojam ne-prirodnih stvari u svojoj je razvijenoj verziji vrlo jasno određen i pretpostavlja nekoliko zahtjeva, a broj tih faktora definiran je. Stoga se istraživanje podrijetla toga pojma usmjeruje na to možemo li u Galenovim spisima pronaći koncept ne-prirodnih stvari koji uključuje sve te sastavnice. Zbog toga i analiza Skalićeve upotrebe upravo toga pojma može možda pokazati oslanja li se on na Galena ili na kasniju literaturu koja se služi pojmovima srednjovjekovnog galenizma.

²⁶ Prva takva rasprava bila je L. J. Rather, »The 'Six Things Non-Natural': A Note on the Origins and Fate of a Doctrine and a Phrase«, *Clio Medica*, 3 (1968), str. 337–347.

Kontekst za razumijevanje tih faktora koji se nazivaju ne-prirodnim stvarima jest shvaćanje medicine kojim dominira pojam dijete ili režima, a koji kao ključne čimbenike za zdravlje i bolest prepoznaje one stvari koje čine uvriježene navike i okolnosti svakodnevnog života: hranu i piće, klimatske faktore, vježbe, kupke i sl. Njihova pravilna upotreba nužan je uvjet očuvanja zdravlja, no nepravilna će u pravilu dovesti do poremećaja i bolesti. Stoga je upravljanje upotrebom tih faktora važan dio medicinske teorije, naročito stoga što je riječ o stvarima koje su *nužne* za čovjekov život, one se ne mogu izbjeći. Skupina tih faktora, koje spominje i Skalić (zrak, hrana i piće, kretanje i mirovanje, san i budnost, izlučivanje i zadržavanje te strast duše), tek je, čini se, u srednjovjekovnom galenizmu klasificirana kao »šest ne-prirodnih stvari«. »Ne-prirodno« je pritom suprotnost »prirodnom« utoliko ukoliko se pod prirodnim razumije prvenstveno ono što čini prirodu čovjeka, njegovu konstituciju, pa su u tom smislu ne-prirodne stvari one koje ponajprije izvana utječu na ljudsko tijelo.

Pojam ne-prirodnih stvari tako je definiran trima značajkama: da ih je šest,²⁷ da su nužne i da su određene kao ne-prirodne.

Kod samog Galena doista nalazimo popis tih faktora, u *Ars medica* 23. Stoga je spis *Ars medica* prepoznat kao izvor za učenje o ne-prirodnim stvarima.²⁸ Galen u poglavlju 23 nabraja te faktore u kontekstu rasprave o uzrocima, no prethodno je o njima, neovisno o ovom popisu, govorio kao o znakovima bolesti.²⁹ To već upućuje na to da Galen u *Ars medica* nema definiran pojam ne-prirodnih stvari. Osim toga, iako je Galen na ovom mjestu pobrojao šest takvih faktora (upravo one koji se i kasnije pojavljuju) i iako za njih kaže da su nužni, on ih ne naziva ne-prirodnim stvarima. U Galena tako nalazimo izraze *kata phusin* (za označavanje onoga što je po prirodi, prirodnih stvari, odnosno onoga što se odnosi na konstituciju) i *para phusin* (za označavanje stvari koje su mimo prirode ili protiv prirode, patoloških faktora), ali ne nalazimo ništa što bi spomenutih šest faktora označavalo kao ne-prirodne.³⁰

²⁷ Većina ih se pojavljuje u parovima, no svaki od tih parova računa se kao jedna »stvar«; važno je da su ograničene upravo na ove spomenute.

²⁸ Usp. Rather, »The 'Six Things Non-Natural'«, str. 341.

²⁹ Usp. *Ars medica* 21.

³⁰ Usp. L. García-Ballester, »On the Origin of the 'Six Non-Natural Things' in Galen«, u: J. Kollesch i D. Nickel (ur.), *Galen und das hellenistischen Erbe: Verhandlungen des IV. Internationalen Galen-Symposiums, 18.–20. Septembers 1989, in Berlin*, Stuttgart, 1993, 105–115, na str. 107. Ponovno objavljeno (s istom paginacijom) u L. García-Ballester, *Galen and Galenism: Theory and Medical Practice from Antiquity to the European Renaissance*, ur. J. Arrizabalaga et al., Aldershot, 2002.

Do povezivanja Galenovih nužnih faktora s ne-prirodnima došlo je vjerojatno u ranom razdoblju arapskoga galenizma.³¹ Među najranijim prijevodima medicinskih spisa s arapskog, za koje je zaslužan Konstantin Afrički, jesu i dva koja su sve do renesanse služila kao glavna referentna djela u medicini: već spomenuti *Isagoge* (skraćena verzija Johannitiusovih *Questiones medicinae*) i *Pantegni* (skraćena adaptacija Haly Abbasova spisa). Oba ta spisa služe se podjelom na prirodne, ne-prirodne i stvari mimo prirode.³² Arapski medicinski spisi koje je Konstantin prevodio temeljili su se uglavnom na komentarima Galena i uvodima u galenizam aleksandrijskih učenjaka iz 5. i 6. st. Stoga se s priličnom sigurnošću može zaključiti da su ti faktori koje je Galen uveo u svoje rasprave sistematizirani kao »šest neprirodnih stvari« u razdoblju aleksandrijskog galenizma,³³ a podjela na prirodne, ne-prirodne i stvari mimo prirode u srednjem je vijeku postala temelj podjela u prikazima medicine.

Što možemo zaključiti o Skalićevu prikazu? U upotrebi ovih pojmova i organiziranju građe unutar ovih kategorija (prirodne, ne-prirodne, mimo prirode) Skalić bez sumnje slijedi takve uobičajene prikaze koji su nezaobilazni dio latinske tradicije. U pogledu pak razrade svakoga pojedinog od ta tri dijela možemo uočiti da su prikazi sažeti, u odnosu na izvor (koji god bio) zasigurno bitno skraćeni izdvajanjem najosnovnijeg, što ponekad doводи do nejasnoća uslijed međusobne sadržajne nepovezanosti rečenica. Također možemo uočiti Skalićevo oslanjanje na Galenove spise. Upućivanja na pojedina Galenova djela nalazimo u trećemu dijelu koji prikazuje stvari mimo prirode. Taj se dio teksta oslanja najvećim dijelom na razne dijelove spisa *De methodo medendi*, a u prikazu vanjskih i unutarnjih uzroka Skalić se poziva i na spis *De morborum differentiis*. Neki pak dijelovi teksta u kojima se Skalić ne poziva na Galena mogu se dovesti u vezu s nekim njegovim spisima, primjerice rasprava o vrstama groznica (178.21 i d.) podudara se, u skraćenom obliku, s Galenovim spisom *De differentiis februm*.

³¹ Usp. P. H. Niebyl, »The Non-Naturals«, *Bulletin of the History of Medicine*, 45 (1971), 486–492, na str. 488 i d.

³² Pritom se *Isagoge* vjerojatno oslanja na Galenove spise o bilu, za koje je Bylebyl pokušao pokazati da je u njima definiran pojam ne-prirodnih stvari u kontekstu razmatranja uzroka poremećaja bila (usp. J. J. Bylebyl, »Galen on the Non-Natural Causes of Variation in the Pulse«, *Bulletin of the History of Medicine*, 45 (1971), str. 482–485), a *Pantegni* na mjesto iz *Ars medica*. Usp. Niebyl, »The Non-Naturals«, str. 489, i García-Ballester, »On the Origin of the 'Six Non-Natural Things' in Galen«, str. 107.

³³ Usp. García-Ballester, »On the Origin of the 'Six Non-Natural Things' in Galen«, str. 115.

I prvi dio teksta, onaj koji govori o prirodnim stvarima, oslanja se na Galena. Prikaz se temelji na spisu *De elementis ex Hippocrate*. Skalić ovdje i upućuje na to djelo, a prikaz započinje tvrdnjom u kojoj možemo prepoznati rečenicu kojom započinje spis *De elementis ex Hippocrate*. I upućivanja na Hipokrata u nastavku preuzeto je iz toga spisa u kojemu Galen svoju raspravu o elementima i kvalitetama želi utemeljiti na doktrini iz hipokrat-skog spisa *De natura hominis*.

U usporedbi s ova dva dijela prikaza (onim u kojemu je riječ o prirodnim stvarima i onim u kojemu je riječ o stvarima mimo prirode) treći dio, koji razrađuje tematiku ne-prirodnih stvari, pokazuje drukčiju sliku. Ovdje uopće ne nalazimo upućivanja na Galena. Umjesto toga, upućuje se čak na tri mjesta iz Hipokratova *corpusa*. Te su reference pouzdane (u smislu podudaranja s navedenim djelima) i posve su prikladne, bilo da je riječ o razmatranju utjecaja atmosferskih ili klimatskih faktora (pri čemu je primjereno osloniti se, kao što Skalić čini, na spis *Epidemije* 6, iako bismo još i više očekivali upućivanje na spis *De aere aquis locis*, koji je u potpunosti posvećen ovim pitanjima) ili o razmatranju navika i primjerenog režima unosa hrane i pića (pri čemu se Skalić poziva na vrlo popularan spis *Aforizmi*, iako bismo i tu očekivali upućivanje na neki od dijetetskih spisa, kao što su *De victu* ili *De victu acutorum*). Dijetetska utemeljenost medicine i naglašavanje važnosti klimatskih, atmosferskih i drugih vanjskih okolnosti za ljudsko zdravlje u samom je središtu hipokratske medicine. Stoga je sasvim opravdano u razmatranju ovih faktora okrenuti se hipokratskom izvoru. No postoje li i neki drugi razlozi za ovo okretanje Hipokratu? Je li to možda rezultat toga što Skalić u Galena ne nalazi sustavnu razradu faktora koji se navode kao ne-prirodne stvari? Taj se zaključak čini pretjeranim. Teško je pretpostaviti da je Skalić tako temeljit u svom proučavanju Galenovih spisa da njegov prikaz može očitovati tu nijansu u Galenovoj obradi ne-prirodnih stvari.

Ipak, u tom nas kontekstu mora zbuniti rečenica kojom Skalić započinje svoju raspravu o ne-prirodnim stvarima: »Liječnici našeg doba zovu ne-prirodnim stvarima one što nužno mijenjaju naše tijelo« (173.29–30). Ako se prisjetimo, Galen u *Ars medica* 23 ne naziva te faktore ne-prirodnim stvarima, ali ih nabroja i za njih kaže da su to nužni faktori koji mijenjaju naše tijelo. Ovdje Skalić, čini se, prepoznaje da je izraz »ne-prirodne stvari« dio kasnije prihvaćene klasifikacije kojom se služe suvremeni liječnici, a da ta kategorija stvari odgovara onim faktorima koji su kod Galena označeni kao oni koji nužno mijenjaju naše tijelo.

III.

To nas još jednom vraća na pitanje: koji su izvori Skalićeva »helenizma«?

Treba imati na umu da Skalićevo djelo nije o medicini, da on prikazuje medicinu u okviru enciklopedijskoga prikaza disciplina. Ne treba stoga očekivati da se on temeljito posvetio studiju medicinske literature. Izvore za njegov prikaz treba tražiti u nekom od suvremenih medicinskih priručnika.

Slijedimo li smjernice koje možemo pronaći kod samoga Skalića, nije teško doći do pravog izvora. Tražimo, naime, Skalićeva suvremenika, vjerojatno utjecajnoga liječnika, po svoj prilici uvjerenoga helenista. Također, iako ovdje ničim ne upućuje na svoj izvor, sasvim je moguće da Skalić, koji je i izvan ove rasprave pisao o medicini,³⁴ negdje ipak spominje liječnika kojeg uzima kao izvor za prikaz medicine. Tako dolazimo do izvora za Skalićev prikaz medicine u djelu Leonharta Fuchsa. O povezanosti Fuchsa i Skalića pisao je Lavoslav Glesinger, koji je već uputio na to da je Skalić poznao njegova djela,³⁵ a koji smatra da je čak sasvim vjerojatno kako je Skalić Fuchsa i osobno poznao. Leonhart Fuchs bio je vrlo istaknuti liječnik koji je povijesnomedicinski posebno značajan zbog svoga rada u području botanike.³⁶ No i izvan toga područja Fuchs je bio vrlo utjecajan, prije svega zahvaljujući skupini spisa u kojima daje prikaz medicine. Riječ je o radovima čije izdavanje započinje 1531, spisom *Compendiaria et succincta admodum in medendi artem introductio*, koje je Fuchs kasnije proširivao, a najpoznatija i najvažnija verzija jest ona objavljena 1555. pod naslovom *Institutionum Medicinae*.³⁷

Fuchs je objavio nekoliko verzija toga djela, koje je po intenciji u osnovi isto djelo, no pojedine verzije, koje se pojavljuju pod različitim imenima, razlikuju se ponajprije opsegom i dodanim materijalom, a svaka od njih doživjela je više izdanja. To donekle otežava postupak usporedbe Skalićeva

³⁴ U »Encomium scientiarum«, posljednjoj raspravi u *Encyclopaediae [...] epistemon*. Usp. M. Girardi-Karšulin, »Pavao Skalić. Čovjek na razmeđu znanosti«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 37–38 (1993), str. 31–51.

³⁵ Prije svega njegovo glavno djelo *Institutionum Medicinae*, o kojemu Skalić govori u »Encomium scientiarum«. Usp. L. Glesinger, »Zagrepanin Pavao Skalić (1534–1575) i njegove veze s medicinom i liječnicima«, *Liječnički vijesnik*, 70 (1948), str. 114–122.

³⁶ Najvažnije djelo mu je *De historia stirpium commentarii insignes*, Basel, 1542, u kojem opisuje petstotinjak biljaka i njihovu medicinsku upotrebu.

³⁷ Usp. W. P. D. Wightman, *Science and the Renaissance*, sv. 1, Edinburgh, 1962, str. 213–217.

prikaza s Fuchsovim, naročito stoga što je Skalić, bez obzira na to na koju se verziju teksta oslanja, bitno skraćivao prikaz i prenosio samo najvažnije dijelove. No usporedba s nekoliko verzija Fuchova djela otklanja svaku sumnju oko toga da se Skalić, počevši od 168. strane, 8. retka, u potpunosti oslanja na Fuchsovo djelo. Usporedba pojedinih dijelova Skalićeva teksta s dvjema verzijama Fuchsova djela – onom najpoznatijom iz kasne faze, *Institutionum Medicinæ*, i onom koju bismo po vremenu nastanka i opsegu materijala mogli nazvati srednjom, a koja se pojavljuje pod zajedničkim naslovom *Methodus seu ratio compendiaria* (no postoji više varijanti toga naslova)³⁸ – pokazuje veću sličnost s *Methodus* nego s *Institutionum Medicinæ*. Ta »veća sličnost« sastoji se u tome što na tim mjestima Skalić uglavnom doslovno, riječ po riječ, prenosi tekst iz *Methodus*, dok na odgovarajućim mjestima u *Institutionum Medicinæ* koji put nalazimo ponešto drukčije ili šire formulacije. U kratkom prikazu u nastavku oslanjat ću se na izdanje verzije *Methodus seu ratio compendiaria* iz 1543.³⁹

Skalićev prikaz medicine možemo lako pratiti pregledom Fuchsova teksta i njegov je prikaz u potpunosti organiziran na temelju toga teksta. Skalićev je prikaz značajno kraći od Fuchsova. Neke je duže dijelove teksta Skalić sažeo svojim riječima, no u većem dijelu postupa tako da preskače dijelove Fuchsova teksta i navodi, uglavnom doslovno, pojedine rečenice koje povezuje u naizgled novi tekst. Stoga mislim da nema potrebe ovdje sustavno uspoređivati ta dva teksta prikazom preuzetih dijelova – gotovo sve što je Skalić napisao od 168. strane, 8. retka preuzeto je, često doslovno, od Fuchsa. Usredotočit ću se na to da pokažem kako neke nejasnoće na koje smo naišli u čitanju Skalićeva prikaza možemo objasniti na temelju Fuchsova teksta.

Skalićev prikaz medicine od 168.8 započinje Epistemonovim odgovorom na Filomuzov prijedlog da sada prijeđu na raspravu o fiziologiji i fizici. Može nas začuditi da rasprava o fiziologiji kreće od Mojsija i Knjige Postanka. No zapravo Epistemonovo izlaganje jednostavno započinje od prvoga poglavlja Fuchsova *Methodus seu ratio compendiaria*. Skalićev odlomak

³⁸ Uz naslov u sljedećoj bilješci, usp. npr. i *Methodus seu ratio compendiaria cognoscendi veram solidamque medicinam, ad Hippocratis ad Galeni scripta recte intelligenda...*, Paris, 1550, ili *Methodus seu ratio compendiaria perveniendi ad culmen Medicinæ, nunc denuo omni cura recognita*, Lyon, 1556.

³⁹ Usp. *Methodus seu ratio compendiaria perveniendi ad veram solidamque medicinam mirifice ad Galeni libros secte intelligendos utilis...*, Venetiis, 1543. Tekst je dostupan na http://alfama.sim.ucm.es/dioscorides/consulta_libro.asp?ref=X533694298.

koji govori o božanskom podrijetlu medicine ovdje sažima tri Fuchsove stranice. No sva imena koja Skalić ovdje uvodi, od Mojsija i Isusa Siraha, preko Apolona i Eskulapa do Hirona,⁴⁰ Podalerija i Mahaona te napokon Hipokrata, nalazimo u prvom poglavlju *Methodusa*. U nastavku kod Skalića pratimo kratko upućivanje na definiciju medicine iz Hipokratova *De flatibus*,⁴¹ a to je kod Fuchsa tema drugog poglavlja. U *Epistemonu* zatim slijedi smještanje medicine unutar klasifikacije umijeća na motrilačka, djelatna i tvorna. To je pak tema slijedećeg Fuchsova poglavlja.

Ako se prisjetimo analize strukture Skalićeva prikaza, uočili smo da se on može podijeliti u dvije cjeline čija međusobna povezanost nije jasna. Spomenuli smo kako je Skalićev prikaz mogao početi od onoga mjesta gdje se uvodi rasprava o medicini kao umijeću, upravo na stranici 168, te smo uočili da od toga mjesta prikaz ima jasan slijed i logiku izlaganja. Sada vidimo da je to mjesto od kojega Skalić počinje sustavno izlagati prema Fuchsu i prateći tekst spisa *Methodus seu ratio compendiaris* možemo razumjeti redosljed Skalićeva izlaganja. Sada možemo objasniti i zbog čega u Skalićevu tekstu nalazimo dva puta navedenu podjelu medicine. Prva, kojom je Skalić započeo, preuzeta je od Policijana, kao što je i naveo. Druga se pojavljuje u slijedu preuzimanja Fuchsova prikaza. Podjelu Fuchs prikazuje u petom poglavlju i ona uključuje upravo one dijelove koje i Skalić u svojoj drugoj podjeli spominje: *physiologikê, hugieinê, aitiologikê, semeiôtikê, therapeutikê, diaietikê, pharmaceutikê i kheirurgikê*. Objašnjenja koja Skalić daje uza svaki od tih dijelova doslovno su preuzeta.⁴²

Dio teksta koji nam je kod Skalića bio najzanimljiviji u *Methodus seu ratio compendiaris* nalazimo u poglavljima XV–XXI (str. 67–130). U raspravi o ne-prirodnim stvarima Skalić se, vidjeli smo, oslonio na Hipokrata,

⁴⁰ Usp. ovdje dio teksta: »Chiron centaurus Thessalu, Saturni et Phyllirae filius, Achillis praeceptor et paedagogus«, *Methodus...*, str. 2 s *Epistemon* 168.15–18. Ili ranije na istoj stranici: »Receptus vero et ipse ob insignem hoc tempore medicinae peritiam in deorum numerum.« Usp. s *Epistemon* 168.13–14: »et ob insignem medicinae peritiam in Deorum numerum receptus claruerit«.

⁴¹ Usp. *Methodus...*, str. 4.

⁴² Uz *physiologikê*: »in qua de hominis natura atque constitutione disseritur« (str. 11); usp. *Epistemon*, 170.2–3. Uz *hugieinê*: »quae sanitatem tuetur, ac praecavet quo minus corpora in morbos incidant« (str. 12); usp. *Epistemon*, 170.4–5. Uz *aitiologikê*: »quae causas et symptomata inquirat« (str. 12); usp. *Epistemon*, 170.5–6. Uz *semeiôtikê*: »quae cognitionem praeteritorum, inspectionem praesentium, et futurorum praedictionem continet« (str. 12); usp. *Epistemon*, 170.6–8. Uz *therapeutikê*: »in qua medendi ratio docetur« (str. 12); usp. *Epistemon*, 170.8.

prvenstveno na spis *Epidemije* 6 i neke od aforizama. Spomenuli smo da je to oslanjanje prvenstveno na Hipokrata, a ne na Galena, u ovom kontekstu razumljivo s obzirom na činjenicu da Galen ne obrađuje sustavno te faktore, koji su u hipokratskoj medicini postavljeni u središte kao ključni faktori koji utječu na zdravlje i bolest. Fuchs je stoga detaljno prikazao hipokratsku obradu utjecaja i važnosti tih čimbenika na ljudsko zdravlje. Skalić donosi posve skraćeni prikaz tih poglavlja, koji je nastao tako što se preskaču veliki dijelovi teksta. No većinu Skalićevih rečenica pronaći ćemo doslovno u Fuchsovu tekstu.⁴³ U analizi Skalićeva teksta primijetili smo kako je neobičan izostanak upućivanja na neke hipokratske spise koji su posvećeni ovoj tematici. Objašnjenje možemo naći u Skalićevu kraćenju Fuchsova prikaza. Iako i Fuchs svoj prikaz temelji na spisima *Epidemije* 6 i *Aforizmi*, on ipak upućuje na, u ovom kontekstu gotovo neizostavne, spise *De aere aquis locis* (str. 70) i *De victu acutorum* (str. 74).

Na koncu, možemo spomenuti i ono što nam je bilo posebno zanimljivo u Skalićevu prikazu ne-prirodnih stvari. Iz rečenice kojom započinje taj prikaz zaključili smo kako je Skalić svjestan razlike između Galenove obrade tih faktora i kasnijeg, razvijenog koncepta ne-prirodnih stvari. Rečenica je, dakako, preuzeta od Fuchsa.⁴⁴ Fuchs je te razlike očito svjestan, ili barem možemo reći da na informirani način uspoređuje ono što suvremeni liječnici nazivaju ne-prirodnim stvarima i ono što tome odgovara kod Galena. On ovdje i upućuje na spis *Ars medica* i poznaje kontekst u kojemu se ti faktori tamo spominju.⁴⁵

To nas napokon dovodi i do objašnjenja prividnog Skalićeva helenizma. Fuchs je bio uvjereni helenist, a ujedno jedan od najutjecajnijih. Upravo je skupina spisa u kojima daje prikaz umijeća medicine (među koje pripadaju *Methodus seu ratio compendiaris* i *Institutionum Medicinae*) onaj dio Fuchsova djelovanja gdje je on nastojao provesti u djelo svoj program utemeljenja medicine na izvornim Hipokratovim i Galenovim učenjima. To se nastojanje provodi svjesnim preskakanjem i izostavljanjem arapske i »bar-

⁴³ Primjerice, odlomak 174.3–12 (»Et secundum Hippocratem in Epidemiis [...] plus quam exigit natura ingerat«). Sve rečenice ovog odlomka doslovno su preuzete, no ovih devet redaka u izvornom tekstu, s izbačenim dijelovima, kod Fuchsa obaseže čitavu stranicu. Usp. *Methodus*..., str. 70–71.

⁴⁴ Usp. *Methodus*..., str. 67: »Nostri temporis medici res non naturales vocant, quod nimirum corpus nostrum necessario alterent et nisi opportune ac salubriter adhibeantur, sanitatem etiam destruant.«

⁴⁵ Usp. početak poglavlja XV, str. 67.

barske« srednjovjekovne tradicije i isključivim oslanjanjem na Hipokratova i Galenova djela.

IV.

Na koncu, želim ukratko razmotriti odnos dijela Skalićeva teksta koji smo dosad razmatrali, dijela u kojemu se prikazuje medicina, s dijelom koji mu prethodi, s raspravom o duši. To je pitanje opravdano, ili se barem čitatelju nameće, iz nekoliko razloga. Povezanost teorija o duši i fizioloških teorija ima dugu povijest koju možemo pratiti još od antike, gdje su Platonov *Timej* i Galenov *corpus* samo najistaknutiji primjeri takva pristupa. Inkorporiranost jedne problematike u drugu i njihovo zajedničko razmatranje jednako je prisutno i nakon antike. Za potvrdu dovoljno je pogledati neke od najraširenijih medicinskih tekstova u srednjem vijeku i renesansi. Primjerice, Johannitusov *Isagoge*, koji smo već spominjali kao spis koji je od 12. st. bio jedan od nezaobilaznih tekstova medicinskog obrazovanja, započinje od podjele medicine, nakon čega slijedi prikaz prirodnih stvari, elemenata, mješavina, tjelesnih tekućina te dijelova, problematike koju i Skalić obrađuje u onome dijelu svoga teksta u kojem prikazuje medicinu, nakon čega slijedi izlaganje o duši, koje se temelji na istim osnovnim distinkcijama koje ćemo naći kod Skalića te se s obzirom na osnovne pojmove koje razmatra i koncepciju duše koju prikazuje bitno ne razlikuje od one koja je u osnovi Skalićeva prikaza. Ovdje se, dakle, u jednom standardnom medicinskom priručniku tematika fiziologije i tematika psihologije izlažu zajedno bez pretpostavke o tome da je riječ o dvama različitim područjima istraživanja.

S druge strane, i na temelju samog Skalićeva teksta nameće se pitanje odnosa dviju rasprava, one o duši i one o medicini. Iako se čini da je u raspravi o duši Skalić najviše zaokupljen time da prikaže i dovede u odnos Platonovo i Aristotelovo učenje, u tekstu ne samo da nalazimo mnoga upućivanja na Galena nego bismo mogli reći da je galenovska komponenta Skalićeva prikaza u nekom smislu dominantna. To ne mora biti na prvi pogled očito. U raspravi o duši Skalić kao autoritete prihvaća Platona, Aristotela i Galena. U svom odnosu prema autoritetima čini se da je najviše sklon stati uz Platona ili bar njegova učenja uzimati kao temelj.⁴⁶ No jednako mu je stalo i do toga da sačuva autoritet Aristotela. Tako će u postupku, o kojemu

⁴⁶ Usp. npr. 149.17–19: »Posebno ću potanko raspraviti o ovom ustroju duše, na Platonovu putu, ali prema svojem shvaćanju.«

će još biti govora, Skalić često biti prisiljen problematizirati i Platonova i Aristotelova stajališta prije nego ih uspije pomiriti i tek time, čini se, učvrstiti. Nasuprot tome, Galenove se tvrdnje češće uvode kao neproblematične, a tamo gdje postoji nepomirljiva razlika u učenjima, kao u slučaju pitanja je li mozak ili srce izvor motoričkih i kognitivnih sposobnosti, Skalić će stati uz Galena.

Stoga je sasvim opravdano postaviti pitanje o odnosu rasprave o duši i galenovski utemeljenog prikaza medicine koji za njom slijedi. Uočiti ćemo, međutim, da te dvije rasprave nisu kod Skalića ni na koji način povezane, da nema upućivanja s jedne na drugu niti međusobnih povezivanja jedne tematike s drugom, te da su, na koncu, to dvije metodološki posve različite cjeline.

Skalić medicinu prikazuje »enciklopedijski«. On iznosi podjelu medicine, prikazuje probleme kojima se ona bavi i teoriju medicine izlaže na nekritički način. Taj je dio teksta napisan u namjeri da se iznese prikaz stanja u jednoj disciplini, u njoj dosegnutih znanja i prihvaćenih stajališta na način koji sugerira da će većina uz takav prikaz pristati. Tu nema naznaka da postoje nesuglasja i kontroverze ili alternativni pristup pojedinom problemu.

Rasprava o duši koncipirana je na drukčiji način. Kao što je spomenuto, rasprava se temelji prvenstveno na učenjima Platona, Aristotela i Galena. Oni se, međutim, ovdje ne pojavljuju kao autoriteti na isti način kao što je bio slučaj s Hipokratom i Galenom u prikazu medicine. Nije riječ o tome da u raspravi o duši Skalić te autoritete želi dovesti u pitanje. No dok su u dijelu o medicini Hipokrat i Galen u toj mjeri neprijeporni da su tako reći poistovječeni s medicinom samom, u raspravi o duši Platon, Aristotel i Galen prihvaćeni su ponajprije kao mislioci sa svojim vlastitim stavovima. A kada imamo posla s nečijim stavovima, pa čak i takvih autoriteta kao što su za Skalića Platon i Aristotel, onda se mogu pojaviti, makar i prividne, razlike među stavovima, a stavovi se mogu dovesti i u pitanje.

Kako Skalić ovdje pristupa takvoj vrsti autoriteta? Da Skalić Platona i Aristotela ovdje prihvaća kao autoritete, vidljivo je iz odlomka (148.5–14) u kojemu Filomuz kaže: »Čudim se istraživačima ovog vremena da su tako preuzetni te se usuđuju pretpostaviti svoja razmišljanja obrazovanosti i znanju najvećih autoriteta« (149.5–7). Za Skalića nije sporno da su Platonovo i Aristotelovo učenje o duši istiniti. Sporovi nastaju iz nedovoljnog razumijevanja. »Naime, nema ničega s obzirom na sve moći duše što obilno ne bi sadržavala Platonova definicija; pa čak i više nego što naše doba može shvatiti. Iz toga proizlazi da se malo njih ili gotovo nitko nije našao tko bi

razumio složaj duše po Platonu« (149.10–14). A jedan od glavnih aspekata pogrešnog razumijevanja za Skalića jest privid o međusobnom neslaganju Platona i Aristotela o pojedinim problemima. Istina je jedna, pa kada Platon i Aristotel iznose naizgled različite tvrdnje, onda to mora biti rezultat nerazumijevanja, a Skalićev je zadatak pokazati da među njima nema neslaganja.

To u potpunosti određuje Skalićev postupak u ovom dijelu teksta, a on se sastoji u tome da se teme koje se u raspravi o duši prikazuju ne iznose kao tvrdnje, nego na problemski način, čiji »prijeporni« karakter Skalić u sljedećem koraku razriješava. Svrha Skalićeva postupka nije u tome da problematizira pitanja o kojima govori. Njegova je namjera da otkloni takve probleme, pri čemu se »problem« za njega sastoji u postojanju bilo kakva neslaganja oko nekog pitanja. Stoga se Skalićev postupak ne provodi uvijek tako da se navede neko neslaganje da bi se potom pokazalo da različita učenja, uz ispravno razumijevanje, nisu suprotstavljena. On često postupuje tako da pojedina mišljenja filozofa uvodi u raspravu kvalificirajući ih unaprijed kao međusobno podudarna.⁴⁷ Stoga kao opis i objašnjenje Skalićeva postupka možemo navesti ove Epistemonove riječi: »No tamniji su pojmovi filozofa i različita su njihova mišljenja; radije ću reći uzrok ove različitosti. Naime, ako se tko ispravno i dublje zagleda u učenja ovih filozofa, primijetit će slogu u svakom pogledu« (151.2–5).

Rasprava o duši u ovom se pogledu razlikuje od prikaza medicine. Ovu tematiku Skalić ne obrađuje »enciklopedijski«, on ovdje ne daje nepristrani pregled znanja u jednom području te je stoga i način prezentacije ovdje drukčiji. Za Skalićev postupak u raspravi o duši možemo reći da je sinkretistički.

U Predgovoru hrvatskom izdanju *Epistemon* Mihaela Girardi-Karšulin uvodi razliku između Skalićeva konkordizma, koji se sastoji u usuglašavanju Platonove i Aristotelove filozofije, i sinkretizma koji je »usuglašavanje grčke filozofije s mističkim i religioznim helenističkim strujanjima.«⁴⁸ Rasprava o duši u tom je smislu ogledni primjer Skalićeva konkordizma.

⁴⁷ Usp. npr. 149.21–26: »Po Platonu pak jednu je dušu svijeta Bog načinio iz dvostruke biti, s pridodanom sedmerbrojnom harmonijom brojeva, u omjeru sastavnih dijelova, a s time se slaže i Aristotel, kako potvrđuje Temistije, čini se, time što je u svakom pojedinom od živih bića otkrio jednu dušu.« Ili 155.8–12: »Platon na istom mjestu uči da taj rod trpnje predstavlja zajedničke uzroke svih poremećaja s obzirom na cijelo tijelo i na rod. A tome se ne protivi ni Aristotel, kao što svjedoči njegov tumač Eustratije.«

⁴⁸ Usp. Skalić, *Epistemon*, »Predgovor«, str. 21.

Metodološki, ta su dva postupka povezana, konkordizam je u službi sinkretizma i njime je opravdan, budući da Skalićev sinkretizam ne upućuje samo na metodu nego i na cilj čitavog djela.

Ono što želim ovdje ukratko razmotriti jest odnos konkordizma, sinkretizma i enciklopedizma, ograničavajući se pritom na slučaj medicine i odnos prikaza medicine i rasprave o duši.⁴⁹

U raspravi o duši Skalić se najviše oslanja na Platona i Aristotela, ali gotovo ravnopravno uvodi i Galenove stavove. Galen ovdje nije drugorazredni autoritet, Skalić s njime postupa jednako kao i s Platonom i Aristotelom i jednako nastoji pokazati i za njegove stavove da su u suglasju s ostalima. Drugim riječima, konkordizam se ovdje proteže i na Galena. No ovo uvođenje Galena u raspravu o duši potiče nas na neka pitanja o Skalićevu postupku izlaganja i o odnosu ove rasprave sa sljedećom.

Ograničit ću se samo na jedan primjer. Skalić na dva mjesta navodi Galenovo shvaćanje duše kao ravnoteže odnosno skladnog omjera tjelesnih sastojaka (146.32–148.2 i 150.32–152.3). On prihvaća takvo shvaćanje i štoviše smatra da je ono u skladu s Platonovim. Kada pogledamo konkretnu Galenovu razradu takva shvaćanja duše, koju nalazimo u njegovu spisu *Quod animi mores corporis temperamenta sequantur*, možemo uočiti dvije stvari. Prvo, i Galen smatra da je takvo shvaćanje duše sukladno Platonovu učenju iz *Timeja*; štoviše, on smatra da bi takvo shvaćanje prihvatio i Aristotel, kao i pitagorovci. To je jedan od primjera specifičnoga galenovskog sinkretizma, kojim se nastoji pokazati da su njegove teorije u suglasju s autoritativnim starim doktrinama, prije svega Hipokratovim i Platonovim. Drugo, što nam je ovdje važnije, Galenovo shvaćanje duše iz *Quod animi mores* zasniva se na određenoj fiziološkoj teoriji, naime na teoriji o elementima i ona je razumljiva samo unutar konteksta cjelokupne galenovske teorije o ljudskom tijelu.

Skalić će u *Epistemonu* prikazati Galenovu fiziologiju i njegovu teoriju o elementima. No ta je tematika kod Skalića potpuno odvojena od rasprave o Galenovu shvaćanju duše koje se zasniva na toj fiziološkoj teoriji. Ona nije odvojena samo u tom smislu da se o njoj govori na drugom mjestu, u okviru prikaza medicine, nego je u potpunosti odvojena izostankom bilo kakvih

⁴⁹ O Skalićevu sinkretizmu i enciklopedizmu, osim navedenog »Predgovora«, usp. M. Girardi-Karšulin, »Pavao Skalić. Čovjek na razmeđu znanosti«, »Pavao Skalić. Filozofija između sinkretizma i paradoksa«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 39–40 (1994), str. 117–130, te Lj. Schiffler, *Ideja enciklopedizma i filozofijsko mišljenje*, Zagreb, 1989, str. 82–90.

upućivanja s jedne tematike na drugu. Kada govori o Galenovu shvaćanju duše, Skalić još nije došao do fiziologije, a kada dodemo do fiziologije, kao da smo već zaboravili na psihologiju.

Do takve situacije dolazi zbog toga što je Skalić ovdje metodološki razdvojio ono što sadržajno pripada zajedno. Galenovo shvaćanje duše nalazi svoje mjesto u okviru rasprave o duši. Metodološki ta je rasprava tako zasnovana da ovdje Skaliću nije važno što je pravi smisao takva određenja duše prema kojemu je ona sklad tjelesnih sastojaka (a za što bi bilo nužno uputiti na fiziološku teoriju), nego mu je važno pokazati da je takvo određenje duše u skladu s Platonovim učenjem, a to je moguće pokazati zanemarivanjem konteksta u kojemu su pojedine tvrdnje izvorno formulirane. Štoviše, u konkordističkom postupku zanemarivanje konteksta nemoguće je izbjeći.⁵⁰

S druge strane, Galenova fiziologija nalazi svoje mjesto u enciklopedijskom prikazu medicine kao discipline. Takav prikaz pretpostavlja, s jedne strane, da je prikazana disciplina predmetno definirana i, s druge strane, da je sam prikaz zaokružena i potpuna cjelina. Upućivanje na nešto izvan te cjeline narušava njezinu cjelovitost.

Smjestivši Galenovu psihologiju i fiziologiju u dvije tako definirane cjeline teksta, Skalić ih je nužno potpuno razdvojio. I konkordizam rasprave o duši i enciklopedizam prikaza medicine imaju to svojstvo da nisu transdisciplinarni, konkordizam utoliko što je fragmentaran i nekontekstualan, a enciklopedizam zato što je definiran disciplinarnim granicama.

Tako u ovom dijelu Skalićeva *Epistemon*a, u kojemu su, jedna uz drugu, iznesene dvije rasprave koje su sadržajno u mnogo čemu povezane, dolazi do određenog metodološkog konflikta koji bismo mogli prenijeti na spis u cjelini. Enciklopedizam u sinkretizam u nekom se smislu mogu činiti nepomirljivima. Jedan, naime, pretpostavlja zaokružene i odvojene cjeline

⁵⁰ Galenovo je djelo najbolja potvrda toga. Ne samo u spisu *Quod animi mores* nego i na mnogim drugim mjestima u svome djelu Galen postupa konkordistički, ponajprije s namjerom da pokaže kako se njegova učenja podudaraju s onima njegovih autoriteta, ponajprije Platona i Hipokrata, a jedan korak u tom postupku jest i utvrđivanje podudarnosti između Platona i Hipokrata. (Tipičan primjer jest spis *De placitis Hippocratis et Platonis*.) Galen je vjerojatno jedan od najvećih sinkretista u povijesti, a njegov je eklekticism uvijek u službi najboljih rješenja, za koje je Galen uvijek nastojao osigurati vlastitu empirijsku potvrdu. No kada je riječ o konkordizmu, kao važnom dijelu toga cjelovitog postupka, i Galen često pribjegava iskrivljavanju, zanemarivanju konteksta iz kojeg izvlači tvrdnje svojih autoriteta te izostavljanju mnogih važnih aspektata učenja na koje se poziva.

koje se mogu prikazati samo zasebno, a cjelini znanja pridonose spoznajama u svom specifičnom području. Sinkretizam pak pretpostavlja povezivanje i stapanje, koje barem u nekom smislu prelazi granice tako definiranih cjelina znanja.

SYNCRETISM AND ENCYCLOPAEDISM IN SKALIĆ'S *EPISTEMON*: A CASE OF MEDICINE

Summary

The paper offers an analysis of the part of Skalić's *Epistemon* which brings a discussion of medicine. Several aspects of the discussion are analysed. Attempt is made to show the structure of Skalić's account of medicine, to identify his immediate and secondary sources, to explain some inconsistencies in the course of his presentation, and to determine the origin of some traits of Skalić's approach to medicine, e.g., his apparent hellenism. Further, analysis of the account of medicine together with the preceding discussion of soul points to some methodological difficulties of Skalić's general approach. The discussions of soul and of medicine make two methodologically different accounts, illustrating two different modes of approach to the presentation of the subject-matter, syncretism and encyclopaedism. Thus, two accounts, that are in many points closely related, are methodologically pronouncedly separated in a way that points to the difficulties with Skalić's general methodological approach.

Key Words: Pavao Skalić, syncretism, encyclopaedism, medicine, philosophy of nature, Hippocrates, Galen, Hellenism, Leonhart Fuchs, concordism